

TUDOMÁNYOS ÉLET / SCIENTIFIC LIFE

A virtuális és a valós terek Emlékezés Enyedi Györgyre¹

Virtual and real spaces Remembering György Enyedi

VÁMOS TIBOR

A tér, a spatium története és ebben kitüntetetten a városnak az alakulása az egész kultúra történetének tükré. Történelem és jelenábrázolás ez, sokkal inkább, mint a hagyományos politikatörténelmek, a csatákról és uralkodókról szóló elbeszélések. A városok életünk terei, az élet terének fókuszai civilizációnk kezdetei óta.

Az ember előtti evolúcióban messze korábbra nyúlva felidéződik bennem Seeley műve a méhek demokráciájáról, amely a kirajzósos méhváros-alapítások funkciót megfigyelve teljes képet ad e rovertársadalom alakulásáról, az egyedi képességek és szerepek összefüggéseiről a lakóhely kiválasztásának és benépesítésének ismétlődő rituáléjában. A városok a civilizálódó emberiség organizációs fészkei, folytonosságukban és fejlődésükben a kezdetek mezopotámiai városaitól a mai világ megapoliszai felé.

Ez a részeiben követhető teljesség Enyedi életművének legfőbb tanulsága számomra, hasonlóan a nagy Simonyi-műhöz, A fizika kultúrtörténetéhez: ott a fizika fókuszán keresztül tárul fel egész kultúránk fejlődése, itt a város, a település alakulásainak fényében.

Az antikvitásban is tudatosult – hacsak olyan nagy elődre gondolunk, mint Vitruviusra –, hogy a város és annak tervezése tudomány, geográfia, meteorológia, szociológia, történelem, az emberi társadalom komplex, individuális és kollektív életének végiggondolása.

Ebben a tükörben látom Enyedi pályájának jelentőségét, urbanizálódó világunk társadalomalkotó és a társadalom által alkotott mai konstrukcióinak jövőről gondolkodó, mélyen racionális elemzését.

Enyedi részben Castells klasszikussá vált elemzéseit folytatja, de majdnem további két évtized távlatából. Az információs társadalom új jelenségeire utal

mai, azóta még radikálisabban globálissá vált világunkból, a feltörekvő földrészek városfejlődési irányjaiból.

Néhány megjegyzéssel ehhez igyekszem csatlakozni, még hozzá a valós világ és a virtuális világ ma tapintható kapcsolatairól.

Követem Enyedit abban is, hogy nem engedek az utópisták valóságoktól elrugaszkodó fantáziáinak, azoknak, amelyek egy-egy valóban forradalmasító újdonság lehetőségeinek továbbfejlesztésével virtuálissá igyekeznek varázsolni a folyamatoknak – itt és most a városfejlődésnek – a teljes valóságát.

A folyamat ellentmondásos. A merészebb előrenézők is alig merték feltételezni az információk eszközök mai fejlettségét és általános elterjedtségét. Így a mindenbe beépülő, köztük testünkkel is majdnem észrevehetetlenül azonosuló mikroérzékelőknek és jeladóknak, a mobil és mindenfélre használható, fényképező, ismereteket előbányászó telefónia-utódoknak a sikereit, megjelenését még a primitív tömegnyomor széles vidékein is. Az információk feldolgozásának korábban elképzelhetetlen lehetőségei, az információ továbbításának minimálissá vált költségei még az utópisták képzeletében is alig léteztek. Mindez nem hozta meg a centralizációk oldódását, az egyéni, családi és kisközösségi autonómiák megerősödését, az ezzel várható településmódosulásokat. A dezurbanizáció és megapolisz-alakulás ellentmondásaira már Enyedi is utalt, példamutatóan bírálva korábbi feltételezéseit.

A hatalmas központok még hatalmasabbak lettek, az amerikai elődök egyik álma a független, kisvárosias központról és központokról ellenkező irányt vett: a néhány évtizede még kisvárosias Washingtonból hatalmas központ lett, az Európai Unió a maga szubszidiaritás-alapelveit cáfolva új megapoliszcentrumot alakít. A távgyógyászat nagyszerű lehetőségeit a korábbi pavilonszerű struktúrák helyett egyre hatalmasabb kórházkolosszusokban gyakorolják. A távkonferenciák egyre életszerűbb környezetei mellett alakul az olcsóbb és gyorsabb közlekedés eszközeivel élő személyes találkozók gyakorlata.

A kaliforniai technológiai koncentrátum szereplői beszámolnak arról, milyen előnyt jelent számukra az együttműködő és versenyző társak fizikai közelsége, ennek ösztönző hatása.

Az egyre interaktívabb televíziós és internetkapcsolatokkal egy időben folyik a tehetősebbek visszaköltözése a felújított belvárosokba, új virágzásaként a személyesebb kultúrák alkotó- és találkozóhelyeinek. Kis helyi példánk az erzsébetvárosi romkocsmák világa. Az otthon végezhető munka technikai lehetőségeinek bővülése nem hozta meg ennek a tömegesedését, holott számos társadalmi érv is szól emellett, nem is szólva a rögzült munkahelyek közlekedési és épületköltségbeli hátrányairól.

Fontosnak tartom Arisztotelésznek azt a megjegyzését, hogy a jól kormányozható városállam méreténél figyelembe kell venni az agorán lehetséges közlés határait, azaz a közvetlen információelérés és -csere lehetőségét. Íme, mindez kitégult az egész világra, idő- és távolságkorlátok nélkül. Lett-e ennek meggyőző hatása a demokrácia lényegére, hatókörére? A válaszok és a válasz-

tások nehéz problémájában legfeljebb ott tartunk, hogy az optimális megoldások lehetetlensége matematikai bizonyítást kapott, és folynak a kísérletek, viták az elérhető kompromisszumok dolgában; holott olyan univerzális, minden embert és minden kultúrát érintő kérdéstről is szó van, mint a globális felmelegedés és annak belátható következményei.

Az urbanizálódás és a megapolisz kérdése Enyedi érdeklődésének és vizsgálatainak is egyik középpontja. Az utóbbi néhány évben az urbanizáció tovább haladt, méghozzá rohamosan, egyes becslések szerint már Kínában is elérte a lakosság többségét. Peking atmoszférája ma már gyakran válik elviselhetetlenné, az ottani kemény diktatúrát gyakorló, de racionálisan gondolkodó hatalom továbbra sem talál megnyugtató megoldást, máshol pedig a hatékony várostervezés lehetősége fel sem merül. A diagnózisokon alig lépnek túl a feltörekvő országok rettenetes összetételű, szaporodó megapoliszai. Az információs társadalom által kínált decentralizáló, kooperatív megoldások alig nyernek teret.

A jelenségeknek van egy másik arca is, ez pedig az elsősorban a média által létrehozott uniformizálódás és elfordulás a valós világtól, az érzékeny és törekvő ember igényével szemben alakuló bezárulás. A televíziós szenvedélybetegséget megsokszorozza az interneten felkínálkozó virtualitás. Ebben is tele vagyunk ellentmondással, hiszen a képi valóság s a technikai lehetőség olyan közvetlen megismerési áradatot hozott létre, ami a turisztika soha nem képzelt kiterjedéséhez adott ösztönzést.

Nem lehet történelmi tendenciákra következtetni egy-két évtized tapasztalataiból, még kevésbé fél évszázados ciklusok értékeléseiből. Ebben is tanulhatunk Enyeditől, aki szerényen nyitva hagyja az alternatívákat. A magunk informatikai ismeretei sem elegendők bármiféle döntő konklúzióra, sem csődök vallására, sem optimista technokrata jóslatokra.

Két jövőépítő vonatkozásban elkerülhetetlen az előregondolkodó vízió: a városrendezésben és a közoktatásban. A város jövője csupa meglepetés és váratlanság. A középkor szűk utcáit előírta a városvédelem falrendszerének szorítása és a naposabb vidékeken az árnyék keresése; majd a falak szükségtelenné váltak, a széles sugárutak a hatalmi reprezentációt és a forradalmi barikádok elleni védekezést szolgálták. Mára ezek átalakultak az autók tömegének csatornáivá. A házak hátterei az istállók helyett változatos új funkciókat kaptak.

A közoktatás problémaköre még bonyolultabb. Mekkora legyen a kulturális identitás hagyományának ápolása és a mindennapok viszonylag gyorsan változó praktikumának képzése, hogyan viszonyuljon egymáshoz a tehetség-elit és a demokratikus társadalom egyenlőségei?

Mindegyik jövőépítésben kiderült, hogy az erőszakos beavatkozások megszülik a maguk ellenhatás-mechanizmusait, a valóságok áttörnek a jóslatok virtualitásein, miközben sok jó szándékú és nehezen elfogadott kezdeményezés válik – esetleg módosuló formákban, de megvalósulva – a haladás mérföldkövévé.

A legfőbb tanulságunk az ember szerepéről és ennek kutatási szükségletéről szól. A robotika most felgyorsuló forradalma ezt még aktuálisabbá teszi, hi-

szen újabb hatalmas tömegek munkáját váltja ki. A gépi rendszerek a gazdaságosság, a termelékenység és a termék megbízhatóság szempontjából fölöslegessé teszik az alacsonyabb rendű feladatokat végzőket és ezeket a tömegeket olyan pályák felé terelik, amelyek tartalma sokkal több, nagy részben fel nem tárt emberi értékeket érint.

Ugyanez a tanulsága az előbbieken mondottaknak. Minden valószínűség szerint nemcsak a szocializáció, a korábbi generációk megrögzöttségei mondanak ellent annak, hogy a virtuális világok virtuális kapcsolatai helyettesíthetik a közvetlen érintkezés élményének hatásait. Kereshetjük itt a művészet eredeti problematikájának gyakorlati mozgatóit: mitől több és más az ember, mint a legbonyolultabb gép, és merre megy az ember és az emberiség, ahogy technológiáival önmagát is alakítja, mennyire párhuzamos ez a természeti kettős?

A városokon belül spontán kialakuló kulturális emberszigetek jellegzetes láttelelei Enyedi vizsgálatainak is. Nem hozott igazi homogenizálódást a média nyelvi egysége, keveset az iskolázási jó szándék iskolabuszoztatása, nem eleget a kétségkívül előrehaladó atlanti jellegű demokratikus fejlődés. Az említett választási lehetetlenülési probléma csak egyik aspektusa a városodás során felmerülő, de a társadalmakat azok kezdeteitől feszítő gyötrelmeknek.

A tudományos haladás lehetősége, hogy ezeket a kérdéseket korábban el nem érhető eszközeivel vizsgálja és objektivitásukat tudatosítsa. A valós térhez kapcsolódó, korábban a virtualitás szép és kegyetlen függönyeibe burkolt világ az emberi természetben él valóságként. Ennek a vonzásnak a szépségét ismerjük meg barátságunkban Enyedi Gyurival.

Jegyzet

- 1 A tanulmány a 2013. április 17-én a Magyar Tudományos Akadémián, az *Enyedi György: „Tér és Társadalom”* című konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata.